

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

CRIMINAL LIABILITY FOR WAR CRIMES DURING MARTIAL LAW

Ковальова С.С., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Касинець Д.Д., студентка II курсу юридичного факультету
Національний університет біоресурсів і природокористування України

У статті розглянуто правовий режим кримінальної відповідальності за військові злочини в Україні в умовах воєнного стану з урахуванням змін до законодавства після 2022 року. Було проаналізовано яким чином зміни вплинули на розмір покарання за дезертирство, державну зраду та порушення законів і звичаїв війни. Особлива увага приділялася законодавчим новаціям, які забезпечували більш жорстку відповідальність за військові правопорушення відповідно вимогам воєнного часу та міжнародним стандартам. Досліджена процедура встановлення провини за військові злочини. Наголошено на ролі військової прокуратури та значення міжнародних стандартів у процесі розслідування й судового розгляду таких злочинів. В статті розкриті ключові недоліки правової системи України та надано пропозиції вдосконалення для ефективнішого розгляду військових злочинів. Охарактеризовано унікальність українського досвіду пов'язаного з поєднанням традиційних бойових дій та елементів гібридної війни. Здійснений аналіз міжнародного досвіду у регулюванні воєнного стану та можливості його імплементації в українське законодавство. У статті підкреслювалося, що український підхід до регулювання військових злочинів залишається специфічним і потребує подальшої адаптації для ефективного вирішення сучасних безпекових викликів. Проведено порівняння нормативних актів, які регулюють військові злочини після 2022 року та попередніми законодавчими актами за 2019–2021 роки. Було проаналізовано основні відмінності між ними, посилення санкцій за правопорушення. У висновках акцентувалася увага на важливості імплементації міжнародного досвіду щодо військового стану. Запропоновані шляхи впровадження механізмів правового регулювання, які ефективно працюють у США, Ізраїлі та Франції. Було підкреслено, що український досвід є унікальним через специфіку поточної війни. Важливість подальшого вдосконалення правової системи України визнана необхідною для ефективної протидії військовим злочинам і захисту національних інтересів. Перспективи подальших досліджень повинні ґрунтуватись на основі вдосконалення сучасної правової бази в умовах довготривалої війни.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, військові злочини, воєнний стан, дезертирство, державна зрада, правова система, міжнародний досвід, військова дисципліна.

The article examines the legal regime of criminal responsibility for war crimes in Ukraine under martial law, taking into account changes to the legislation after 2022. It was analyzed how the changes affected the amount of punishment for desertion, treason and violation of the laws and customs of war. Special attention was paid to legislative innovations that ensured stricter liability for military offenses in accordance with wartime requirements and international standards. The investigated procedure for establishing guilt for war crimes. The role of the military prosecutor's office and the importance of international standards in the process of investigation and trial of such crimes are emphasized. The article reveals the key shortcomings of the legal system of Ukraine and provides suggestions for improvement for more effective consideration of war crimes. The uniqueness of the Ukrainian experience related to the combination of traditional combat operations and elements of hybrid warfare is characterized. An analysis of international experience in regulating martial law and the possibility of its implementation into Ukrainian legislation was carried out. The article emphasized that the Ukrainian approach to the regulation of war crimes remains specific and needs further adaptation to effectively solve modern security challenges. A comparison was made between the normative acts regulating war crimes after 2022 and the previous legislative acts for 2019–2021. The main differences between them, the strengthening of sanctions for offenses were analyzed. The conclusions focused attention on the importance of implementing international experience regarding martial law. Suggested ways of implementing mechanisms of legal regulation that work effectively in the USA, Israel and France. It was emphasized that the Ukrainian experience is unique due to the specifics of the current war. The importance of further improvement of the legal system of Ukraine is recognized as necessary for effective countermeasures against war crimes and protection of national interests. Prospects for further research should be based on the improvement of the modern legal framework in the conditions of a long-term war.

Key words: criminal liability, war crimes, martial law, desertion, treason, legal system, international experience, military discipline.

Постановка проблеми. Кримінальна відповідальність за військові злочини під час воєнного стану є однією з найгостріших проблем правової системи будь-якої країни, яка перебуває в стані війни. В Україні з початком широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації у 2022 році, питання кримінальної відповідальності за військові злочини набуло нових масштабів та актуальності. Воєнний стан запроваджує особливий режим правового регулювання та передбачає посилені заходи контролю: обмеження прав і свобод громадян, підвищення вимог до військової дисципліни. Саме тому постає необхідність ефективного правового забезпечення захисту державних інтересів і покарання осіб винних у військових злочинах, які підривають безпеку країни. Одним із ключових аспектів даної проблематики є правове визначення та кваліфікація військових злочинів, адже воєнний стан створює специфічні умови для правозастосування, де зростає потреба в оперативності судочинства та ефективному запровадженні покарання.

Виклад основного матеріалу. Правовий режим воєнного стану має унікальні риси відмінні від інших надзвичайних правових режимів, таких як надзвичайний стан чи особливий стан. Воєнний стан в Україні запроваджується відповідно до статті 106 Конституції України та Закону України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12 травня 2015 року. Воєнний стан – це особливий правовий режим, що передбачає тимчасове обмеження прав і свобод громадян, запровадження спеціальних правових інститутів та посилений контроль державних органів за різними сферами суспільного життя у сферах національної безпеки та оборони. Воєнний стан діє виключно на території на якій існує загроза збройного конфлікту та оголошується в разі агресії чи її загрози. Під час запровадження воєнного стану в Україні в 2022 році були активовані механізми контролю за дотриманням комендантської години, здійснювались обмеження пересування громадян, суттєво змінювались правила діяльності органів влади та правоохоронних органів [4, с. 12]. Норми закону нада-

ють широкі повноваження державі для забезпечення безпеки в умовах загрози національній безпеці, що вимагає суворого дотримання правового регулювання.

Запровадження посилення кримінальної відповідальності за військові злочини в умовах воєнного стану є важливим елементом забезпечення національної безпеки та збереження державного суверенітету. Дезертирство, зрада, непокоря або умисне невиконання наказу в мирний час мають одне значення, але під час війни такі діяння можуть призвести до катастрофічних наслідків, які безпосередньо впливають на перебіг воєнних дій і захист держави. У цьому контексті введення жорсткіших покарань має кілька ключових аспектів.

Це підвищує рівень відповідальності військовослужбовців і стимулює їх до безумовного виконання своїх обов'язків. Жорстке регулювання запобігає виникненню дезорганізації серед військ та підвищує їхню дисципліну. Згідно з міжнародним досвідом, держави які перебувають у стані війни запроваджують суворі санкції за невиконання військових наказів чи інші правопорушення пов'язані з військовою діяльністю [12]. Такий підхід дозволяє забезпечити внутрішню дисципліну і злагоду в діях збройних сил, що є критичним для успішного ведення військових операцій. Запровадження посиленних заходів створює превентивний ефект, коли потенційні правопорушники усвідомлюють наслідки своїх дій.

Воєнний та військовий стани, хоча і мають схожі характеристики, суттєво різняться за своєю сутністю і правовим характером. Воєнний стан є більш комплексним і передбачає оборонні заходи та активне втручання держави в різні сфери життя з метою забезпечення національної безпеки. Військовий стан як частина воєнного режиму, зосереджений виключно на військових операціях та забезпеченні обороноздатності країни. Однією з ключових відмінностей є правове регулювання, де воєнний стан регламентується комплексом правових норм, тоді як військовий стан здебільшого регулюється нормами військового законодавства. Під час воєнного стану можливе запровадження обмежень на свободу слова та масової інформації, а також введення додаткових санкцій за невиконання військових наказів або співпрацю з ворогом. Військовий стан вимагає дотримання суворої військової дисципліни, що закріплено у військових статутах і національному законодавстві [6, с. 13].

У період воєнного стану кримінальна відповідальність за військові злочини суттєво посилюється, що відображено в законодавчих актах, зокрема у Кримінальному кодексі України. Зміни до Кримінального кодексу внесені Законом № 1941-IX від 19 березня 2022 року, передбачають посилення санкцій за вчинення низки військових злочинів [9]. Згідно з частиною 1 статті 402 Кримінального кодексу України, умисне невиконання наказу під час воєнного стану карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років. Подібні зміни спрямовані на підвищення рівня дисципліни та відповідальності військовослужбовців у контексті захисту національних інтересів держави під час війни. Особливу увагу законодавство приділяє питанням караності за військові злочини, які мають системний і масовий характер, включаючи масові вбивства або використання зброї проти цивільного населення, що підпадає під юрисдикцію Міжнародного кримінального суду. Важливими є національні механізми правосуддя, які передбачають ефективне і швидке розслідування військових злочинів, чітку координацію між військовою прокуратурою та іншими правовими органами [12, с. 19].

Військовий стан має важливе значення для захисту критичних об'єктів інфраструктури для забезпечення функціонування держави під час війни. До таких об'єктів належать енергетичні станції, водопостачальні системи, транспортні вузли, військові бази та об'єкти оборонної промисловості. Умови воєнного стану передбачають

встановлення посиленого контролю над цими об'єктами, а також спеціальних заходів щодо їхньої охорони.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» надає право військовому командуванню та органам державної влади здійснювати управління цими об'єктами з метою забезпечення їхньої безпеки [3]. В умовах воєнного стану можуть бути введені заходи щодо евакуації персоналу, посиленої охорони за допомогою військових підрозділів або правоохоронних органів, запровадження комендантської години на прилеглих територіях. Додатково можуть бути накладені обмеження на використання цих об'єктів з метою запобігання саботажу чи терористичним актам. Під час війни в Україні у 2022–2024 роках, критична інфраструктура стала однією з головних мішеней ворога, що призвело до посиленних заходів з охорони та відновлення об'єктів. Воєнний стан передбачає введення спеціальних режимів доступу на територію таких об'єктів з метою уникнення несанкціонованого втручання та зниження ризиків для стратегічної інфраструктури країни.

Після початку широкомасштабної збройної агресії, нормативно-правова база яка регулює кримінальну відповідальність за військові злочини зазнала суттєвих змін. У період 2019–2021 років чинними були акти, які регулювали загальні питання військової дисципліни та кримінальної відповідальності військовослужбовців: Кримінальний кодекс України, Закони України «Про оборону України» та «Про правовий режим надзвичайного стану». До внесення змін у 2022 році, стаття 402 Кримінального кодексу передбачала покарання за невиконання наказу від трьох до п'яти років ув'язнення [14, с. 10]. Проте після внесення змін у 2022 році, санкції були посилені і тепер умисне невиконання наказу під час воєнного стану карається строком від п'яти до десяти років ув'язнення. Було прийнято низку спеціальних актів, які суттєво розширюють права і обов'язки військових та цивільних осіб під час війни. Зміни законодавства відображають реалії війни та спрямовані на посилення контролю за виконанням військових обов'язків в умовах надзвичайних загроз.

Після 2022 кримінальна відповідальність за військові злочини значно посилилась, як з точки зору правового регулювання, так і з точки зору розміру покарань. До Кримінального кодексу України були внесені зміни, що стосуються злочинів, скоєних військовослужбовцями або особами, які перебувають під юрисдикцією військових судів. За частиною 2 статті 408 (дезертирство в умовах воєнного стану) покарання збільшилося до позбавлення волі строком від десяти до п'ятнадцяти років [12]. Ще більш серйозними є санкції за такі злочини як колабораціонізм та державна зрада під час воєнного стану. Стаття 111 Кримінального кодексу України передбачає покарання за державну зраду у вигляді позбавлення волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої. У випадку коли злочин вчинено в умовах воєнного стану – довічне ув'язнення. Стаття 438 (порушення законів та звичаїв війни) передбачає покарання за воєнні злочини такі як насильство над цивільними особами, катування та застосування заборонених засобів ведення війни, що карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або довічним ув'язненням у випадках особливої тяжкості.

Процедура встановлення провини за військові злочини в умовах воєнного стану має свої специфічні риси, що відрізняють її від стандартних процедур кримінального судочинства. Перш за все, за розслідування таких злочинів відповідає військова прокуратура та спеціальні слідчі органи, які мають досвід і повноваження для оперативного реагування в умовах збройного конфлікту. Процес встановлення провини включає декілька ключових етапів: розслідування, збір доказів, судовий розгляд і винесення вироку. Оскільки військові злочини часто пов'язані з пору-

шенням міжнародних норм та законів війни, процесуальні дії повинні враховувати міжнародні стандарти, зокрема вимоги Міжнародного кримінального суду [5, с. 16]. Доказова база для встановлення провини може включати свідчення очевидців, відео- та фотоматеріали, експертизи та документальні свідчення, дані розвідки та військових операцій. У деяких випадках, коли злочин має масовий або системний характер можливе залучення міжнародних спостерігачів або експертів для забезпечення об'єктивності судочинства. Умови воєнного стану накладають певні обмеження на процесуальні гарантії, проте це не означає що судочинство втрачає свою законність – кожен підозрюваний має право на захист і судовий розгляд відповідно до Конституції України та міжнародних правових норм.

Незважаючи на значне посилення законодавства у сфері військових злочинів після 2022 року, правова система України все ще стикається з низкою викликів, які потребують вирішення для ефективної протидії військовим правопорушенням. Один із головних недоліків полягає в недостатньому розвитку правових механізмів щодо розслідування та судового переслідування осіб, які здійснюють злочини в умовах збройного конфлікту. Відсутність чіткої регламентованих процедур міжвідомчої координації між військовою прокуратурою, Національною поліцією та судовими органами призводить до затримок у розслідуванні злочинів та винесенні вироків [11].

Правова система України поки що не має достатньо розвинутих механізмів для обробки воєнних злочинів міжнародного масштабу, що створює ризик дублювання зусиль із боку національних і міжнародних судових органів. Недоліки також можна побачити в системі захисту прав військовослужбовців, коли правові гарантії часто не виконуються через нестачу фінансування або ресурсів. Актуалізація правової системи України вимагає вдосконалення процесуальних норм щодо взаємодії військової прокуратури з міжнародними організаціями, створення спеціалізованих судів або трибуналів для розгляду воєнних злочинів. Реформи мають бути спрямовані на підвищення оперативності та ефективності системи правосуддя в умовах війни.

Міжнародний досвід регулювання військового стану в різних країнах демонструє різноманітні підходи до забезпечення безпеки в умовах збройного конфлікту або надзвичайної загрози. У Сполучених Штатах Америки військовий стан може бути введений на основі закону «Про повноваження президента» і застосовується в умовах масових заворушень або загрози національній безпеці як це було під час Громадянської війни у 1860-х роках. У Франції відповідно до Конституції, військовий стан передбачає значні обмеження прав громадян: свобода зібрань, свобода слова, тощо. Він дозволяє уряду здійснювати прямий контроль над медіа та комунікаціями. У Туреччині після спроби державного перевороту в 2016 році було введено військовий стан, що дозволило уряду запровадити надзвичайні заходи у вигляді масових арештів та обмежень на політичну діяльність [13].

Країни які мають тривалий досвід боротьби зі збройними конфліктами як Ізраїль, використовують військовий стан для забезпечення внутрішньої безпеки, що передбачає оперативне прийняття рішень у кризових ситуаціях, активізацію мобілізаційних процесів та тісну координацію з військовими структурами. Отже, міжнародний досвід показує, що військовий стан є необхідним інструментом для ефективного управління безпековими ризиками в періоди гострих національних криз.

Імплементация міжнародного досвіду щодо військового стану в українське законодавство має певний потенціал, однак український досвід залишається унікальним з огляду на особливості поточного конфлікту та специфіку законодавчої системи. Досвід Ізраїлю щодо мобілізації та постійної готовності до відбиття загроз може бути корисним для вдосконалення мобілізаційної системи України та підвищення її ефективності. Україна могла б запозичити певні механізми, які використовуються в США або Франції щодо оперативного прийняття рішень урядом та координації збройних сил і цивільних структур в умовах воєнного стану. Проте, український досвід є унікальним тим, що війна на її території поєднує як традиційні військові дії, так і елементи гібридної війни: кібератаки, дезінформація та активне втручання у внутрішні справи через інформаційні канали. Це вимагає специфічного підходу до управління військовим станом, який включає оборону територій та захист інформаційного простору.

Висновки. Узагальнюючи аналіз кримінальної відповідальності за військові злочини під час воєнного стану, слід зазначити, що після 2022 року українське законодавство було суттєво посилено для забезпечення належного покарання винних і підтримки дисципліни серед військовослужбовців. Законодавчі зміни спрямовані на збільшення строків ув'язнення за важкі злочини проти України. Нормативні акти прийняті після початку повномасштабної війни сприяють забезпеченню належної правової бази для боротьби з військовими злочинами в умовах воєнного стану. Процедура встановлення провини була адаптована до потреб війни, яка дозволяє оперативно реагувати на правопорушення та здійснювати судочинство у відповідності до міжнародних стандартів.

Український досвід є унікальним в умовах сучасних збройних конфліктів у світі, оскільки поєднує боротьбу на традиційному полі бою та у сфері інформаційної війни. Незважаючи на те, що Україна може скористатися міжнародним досвідом щодо регулювання воєнного стану, імплементация таких моделей має враховувати особливості поточної війни. Подальше вдосконалення правової системи України потребує активного розвитку внутрішніх механізмів, спрямованих на забезпечення швидкості та ефективності судових процесів у сфері військових злочинів. Успішна адаптація законодавства до реалій війни та міжнародних стандартів дозволить Україні зміцнити свою правову систему та ефективніше протистояти викликам у сфері національної безпеки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сервецький І. Суспільна небезпека державної зради під час воєнних дій. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2023. № 2 (62). С. 48–58. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2022.2.8>.
2. Серебряк С. В. Особливості запровадження спеціальних режимів господарювання в умовах пандемії та воєнного стану. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2023. № 46. С. 248–259. DOI: <https://doi.org/10.33216/2218-5461/2023-46-2-248-259>.
3. Мельник О. Кримінальна відповідальність за службове підроблення під час перетинання державного кордону: національне та міжнародне законодавство. *Migration & Law*. 2023. № 3(5–6). С. 52–66. DOI: <https://doi.org/10.32752/2786-5185-2023-3-5-6-52-66>.
4. Халимон С., Пузирьов М. Службово-бойова діяльність Державної прикордонної служби України: запрошення до дискусії. *Migration & Law*. 2023. № 3(5–6). С. 23–36. DOI: <https://doi.org/10.32752/2786-5185-2023-3-5-6-23-36>.
5. Мисливий В. Кримінальна відповідальність водія транспортного засобу за залишення потерпілого в небезпеці. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 7(22). С. 61–73. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-7\(21\)-61-73](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-7(21)-61-73).
6. Мельничук С. М. Функції сучасної держави в умовах воєнного стану. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 1. С. 23–35. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.101.23-35>.
7. Безега Т. М. Роль діджиталізації у функціонуванні інституту адвокатури України в період воєнного стану. *Open Science of Ukraine*. 2023. № 17. DOI: <https://doi.org/10.59948/osou11.2023.17>.

8. Дмитренко Е. С. Фінансова система України у воєнний та повоєнний періоди: правовий та безпековий вимір. *Kyiv Law Journal*. 2023. № 2. С. 143–148. DOI: <https://doi.org/10.32782/kj/2023.2.19>.
9. Сирота Д., Сергієнко А., Даценко Л. Кримінальна відповідальність та профілактика корупції. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 13(27). С. 189–202. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-13\(27\)-189-202](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-13(27)-189-202).
10. Лихова С., Поліщук Д. Кримінальна відповідальність за мародерство в умовах воєнного стану. *Scientific Works of National Aviation University. Series: Law Journal "Air and Space Law."* 2023. № 1(66). С. 192–198. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.66.17436>.
11. Лугіна Н. А., Дем'яненко С. В. Корупційні кримінальні правопорушення в умовах дії воєнного стану. *Ірпінський юридичний часопис*. 2023. № 2(11). С. 108–114. DOI: [https://doi.org/10.33244/2617-4154-2\(11\)-2023-108-114](https://doi.org/10.33244/2617-4154-2(11)-2023-108-114).
12. Уманець М. М. Кримінальна відповідальність за геноцид за законодавством зарубіжних країн: порівняльно-правове дослідження. *Juridical Scientific and Electronic Journal*. 2023. № 8. С. 384–387. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-8/88>.
13. Мовчан Р. О. Кримінальна відповідальність за «виборчі» правопорушення за проектом нового Кримінального кодексу України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 2. С. 121–135. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.102.121-135>.
14. Юріков О. О. Кримінальна відповідальність поліцейських за вчинення кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби (військових кримінальних правопорушень). *New Ukrainian Law*. 2023. № 2. С. 170–175. DOI: <https://doi.org/10.51989/nul.2023.2.23>.
15. Задніченко С. Кримінальна відповідальність за одержання неправомірної вигоди службовими особами на державному кордоні України. *Migration & Law*. 2023. № 3(5–6). С. 67–76. DOI: <https://doi.org/10.32752/2786-5185-2023-3-5-6-67-76>.
16. Zontova D. Кримінальна відповідальність як складова механізму захисту незалежності судової влади від втручання в діяльність судових органів та установ правосуддя України. *Law Review of Kyiv University of Law*. 2023. № 1. С. 152–156. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2023.31>.
17. Ященко А. М., Павликівський В. В. Кримінальна відповідальність за різні прояви колабораціонізму: проблеми правозастосування. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 29(2). С. 31–50. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.02>.